

Даниял кітабы - Жүз жетпіс үшінші бөлім

Папалық көлеңкелер: «Гитлердің папасы» дегеннің астарындағы ықпал мен ниеттерді әшкерелеу

Jeff Pippenger
2024-04-03

«Hitler's Pope» деп аталатын кітапта автор Джон Корнвелл Германияда Гитлер билік жүргізген кезде таққа отырған болашақ папа туралы әңгімесін оның атасы мен Рим қаласынан қуылған Папа Pius IX-тен бастайды. Pius IX Рим қаласынан монах әйел кейпіне еніп қашқан кезде, өзімен бірге алып кеткен жалғыз адам — болашақ папаның атасы еді. Корнвелл осы екі адамның арасындағы жақын қарым-қатынасқа тоқталады, содан кейін болашақ папаның әкесінің де Католик Шіркеуінің билік орталығымен қалай байланыста болғанын көрсетеді. Осылайша ол Pius IX дәуірінен бастап, Екінші дүниежүзілік соғысқа дейінгі тарихтың әлеуметтік, саяси және діни ортасын айқындайды. Тарихқа берілген бұл шолу аса мол мағлұмат береді.

Папалық астамшылықтың тағы бір қадамы XI ғасырда жасалды: сол кезде Рим папасы Григорий VII Рим шіркеуінің кемелдігін жариялады. Ол ұсынған қағидалардың бірі шіркеу ешқашан қателеспегенін және Киелі Жазбаларға сай ешқашан қателеспейтінін мәлімдеді. Бірақ бұл тұжырымға Киелі Жазбадан дәлелдер қоса берілген жоқ. Тәкаппар понтифик сондай-ақ императорларды тақтан тайдыру билігін өзіне тиесілі етті және өзі шығарған ешбір үкімді ешкімнің өзгерте алмайтынын, ал барлық өзгенің шешімдерін өзгерту артықшылығы өзіне тән екенін жариялады.

«Мүлтіксіздікті жақтаушы осы адамның озбырлық сипатының айрықша бір көрінісі оның Германия императоры Генрих IV-ке жасаған қарым-қатынасынан байқалды. Папаның билігін елемеуге батылы барғаны үшін бұл әмірші шіркеуден аластатылды және тағынан түсірілді деп жарияланды. Папалық жарлықтың ықпалымен оған қарсы бүлікке жігерлендірілген өз кінәздарының безінуі мен қоқан-лоққыларынан зәресі ұшқан Генрих Риммен татуласудың қажеттігін сезді. Әйелімен және бір адал қызметшісімен бірге ол папаның алдында өзін қорлау үшін қақаған қыста Альпыдан асты. Григорий оңашаланған қамалға жеткен кезде, Генрих күзетшілерінсіз сыртқы аулаға кіргізілді де, сонда қыстың қатал суығында жалаңбас, жалаңаяқ, үстінде жұпыны киіммен папаның алдына кіруге рұқсат берілуін күтті. Үш күн бойы ораза ұстап, күнәсін мойындап тұрғаннан кейін ғана, понтифик оған кешірім беруді мәртебе көрді. Тіпті сонда да бұл тек император патшалықтың айырым белгілерін қайтадан қабылдамай тұрып, не патшалық билікті қайта жүзеге асырмай тұрып, папаның мақұлдауын күтуі шарт деген талаппен ғана берілді. Ал өз жеңісіне масаттанған Григорий патшалардың тәкаппарлығын жаныштау — өзінің міндеті екенін мақтанышпен мәлімдеді». Ұлы күрес, 57.

Григорий VII «жаңылмайтындықтың жақтаушысы» болды, бірақ бұл қисынсыз талап IX Пийге дейін ресми ілімге (догмаға) айналдырылған жоқ; дәл сол IX Пий осы орынсыз

талапты Бірінші Ватикан кеңесінде бекітілген ілім етті. Бұл ілім 1870 жылғы 18 шілдеде қабылданды — жүз қырық төрт мыңдықтың алғашқы түңілуінен тура жүз елу жыл бұрын, дәл сол күні.

Тарихқа қатысты мәнді жайт мынау: Пий IX Бірінші Ватикан кеңесін ұйымдастырып, өзінің жаңылмаушылық туралы ілімін енгізген кезде, оның мұндай қадамға баруына «модернизм» деп аталған нәрсеге деген өшпенділігі түрткі болды. Бұл Киелі кітап ілімдерін айқындауда папа ешбір қателік жібермейді деген түсінікке негізделген жоқ; бұл Француз революциясы тудырған ықпалға қарсы папалық ұстанымды қорғау еді. Ол түптің түбінде Коммунизм деп аталатын нәрсеге қарсы бағытталды.

Француз революциясы Еуропа халықтарының билік құрылымында төңкеріс туғызды, әсіресе папалық болып табылатын монархияға деген айрықша өшпенділікпен. Бұл Пий IX-ті және оның оң қолын Римнен уақытша қуып шығарған итальяндық республикалық көтеріліс еді. Француз революциясы тудырған әртүрлі философиялар арқылы көрініс тапқан «модернизм» Пий IX-тің қас жауы болды, әрі оның жаңылмастық туралы ілімі Француз революциясы тудырған модернистік идеяларға қарсы папаның алға тартқан әрбір талабын қолдап тұру үшін жасалған еді.

Даниял кітабының он бірінші тарауының қыркыншы аяты 1798 жылы оңтүстіктің патшасы (атеистік Франция) солтүстіктің патшасына (папалыққа) өлімші жара салғанын айқындайды.

Пий IX-тің қателеспеушілік туралы ілімі Даниял кітабының он бірінші тарауындағы қыркыншы аятта бейнеленген соғыспен байланысты болды; әрі 1869 жылдың соңғы бөлігінен келесі жылға дейін Пий IX 533 жылы Юстинианның жарлығымен жарияланғандай, папаның католицизмнің басы екендігін және католицизмнің барлық шіркеулердің басы екендігін растау мақсатымен Ватикан I деп танылған алғашқы Ватикан кеңесін шақырды.

Екінші Ватикан кеңесі, сондай-ақ Ватикан II деп те аталатын, 1962 жылдан 1965 жылға дейін өтті. Ол Католик шіркеуінің тарихындағы бетбұрысты оқиға әрі қазіргі замандағы ең маңызды экуменикалық кеңестердің бірі болды. Кеңес Рим Папасы Иоанн XXIII-тің басшылығымен шақырылып, Иоанн XXIII 1963 жылы қайтыс болғаннан кейін Рим Папасы Павел VI-ның понтификаты кезінде жалғасты. Осы екі кеңестің арасындағы айқын айырмашылықты мойындау маңызды.

Бірінші кеңес папаның «біріншілігі» деп аталатын нәрсені орнықтыру үшін шақырылды; бұл папаның Шіркеудің сенімді сақтау мен оны түсіндіруге жауапты жоғарғы әміршісі, ұстазы және бағушысы екенін білдіреді. Оның өкілеттігі догмаларды айқындаудан, ілімдік жарлықтар шығарудан және сенім мен мораль мәселелері бойынша беделді мәлімдемелер жасаудан тұрды; мұның өзі папалық қателеспеушілік деп аталады. Бұған папаның бүкіләлемдік Шіркеуге қатысты юрисдикциялық билігі де кіреді, соның ішінде епископтарды тағайындау, қасиетті рәсімдерді реттеу және Шіркеу басқаруын жүргізу құқығы да бар.

Екінші кеңес шіркеуді экуменикалық құрылымға қайта бағыттауға тиіс болды. Бұл кеңестер өзара тікелей қарама-қарсы ұстанымдар еді. Консервативті бірінші кеңеске либералды екінші кеңес қайшы келді. Бұл екі топ түн мен күндей айырмашылықта болды, ал Фатиманың үш құпиясына телінетін пайғамбарлық осы екі кеңес арқылы дәл бейнеленетін ішкі соғысты айқындайды.

Бұл пайғамбарлық Pius IX білдіретін басымдықты қолдайтын бір топтың «ақ папа», «жақсы папа» немесе «жақсы епископ» деп аталатын бейнемен көрсетілетінін, ал Ватикан II-мен байланысты екінші топтың «қара папа», не «жаман папа», не «жаман епископ» арқылы бейнеленетінін айқындайды. Осы екі саяси тұжырымдаманың арасындағы қайшылық Португалиядағы Фатимадағы Фатима кереметінің қасиетті орнына барған кезде бейнеленеді. Ішке кіргенде, жаяу жүргіншілер жолы бір жағында қара папаның мүсіні, ал екінші жағында ақ папаның мүсіні тұрған аралықпен өтеді.

Сондықтан ақыр соңында кітапта Гитлердің папасы ретінде айқындалатын адамның мұрасының бір бөлігіне оның тамыры модернизм (оңтүстіктің патшасы) мен папалық үстемдік (солтүстіктің патшасы) арасындағы күреспен астасып жататыны кіреді.

Қарастырып отырған кітабымыздың авторы Рим-католик шіркеуінің беделді мүшесі болғанын, әрі бұл кітапты жазудағы жариялаған мақсаты Екінші дүниежүзілік соғыс кезінде билік құрған папа Гитлерді, нацистерді қолдады ма, яки яһудилерге және өзгелерге қарсы жасалған холокост үшін қандай да бір кінәлі болды ма деген айыптауға жарық түсіру болғанын түсіну керек. Корнуэлл Пий XII-нің Ватикан I кеңесін бекіткен оң қол адамы болған атасына тоқталған кезде, оңтүстік пен солтүстік патшалары арасындағы күрес тарихы дәл сол тарихтың өзінде жүзеге асырылып жатыр. «Республикашылдық» төңкерісі Италияға жеткен кезде, шамамен бір жыл бойы италиялықтар Пий IX-ті Рим қаласынан қуып шықты, содан кейін, ол қайта оралғаннан соң да, папалықтың иелігінде бар болғаны Ватикан қаласы деп аталатын жүз он ақр ғана жер қалып қойды.

Оның Ватиканға қайта оралуына мүмкіндік берген жалғыз жол — француз әскерлерінің көмегі және атағы жаман еврей банкирлері Ротшильдтерден алынған қарыз болды. Екінші дүниежүзілік соғыс кезіндегі Холокостқа папалықтың қатыстылығын саналы түрде түсіну үшін, Мәсіхтің айқышқа шегеленуінен бергі Еуропаның еврейлерге деген көзқарасы туралы белгілі бір дәрежеде негізгі түсінік қажет. Кітап антисемитизм мен нәсілшілдік екі түрлі ұстаным екенін алға тартып, Гитлердің еврейлерге деген өшпенділігі нәсілшілдік сипатта болды дейді, өйткені Гитлер еврейлерді адамзаттың төменгі санаты ретінде қарастырды, ал антисемитизм еврейлерді Құдайды өлтіргені үшін жек көру еді. Бұлардың екеуі бір нәрсе ме, әлде олардың арасында шын мәнінде айырмашылық бар ма — қалай болғанда да, еврейлердің ауыр халінің шындығын түсінген жөн.

Мысалы, бүгінгі Америкада «гетто» сөзі қолданылса, көпшілік оны қаланың кедей, тозығы жеткен бөлігі деген анықтама деп түсінеді. Алайда «гетто» термині бастапқыда қаланың бір бөлігін, әсіресе Италияның Венеция қаласындағы, Орта ғасырларда яһудилерді тұруға мәжбүрлеген ауданын білдірген. Алғашқы гетто 1516 жылы Венецияда құрылды; сол кезде

Венеция Республикасы яһудилерді қаланың «geto nuovo» («жаңа құю зауыты») деп аталған арнайы бөлінген бөлігіне қоныстандырды, ол ақырында «гетто» деген атаумен белгілі болды.

Орта ғасырлар бойы Еуропада яһудилердің қай жерде тұра алатынына да, қандай кәсіппен айналысуына рұқсат етілетініне де шектеу қойылды. Бұл шектеулер антисемитизмнің көне анықтамасына негізделді; ол яһудилер Құдайды өлтірді деген сенімді және кейінгі барлық қиындықтарын өз әрекеттері арқылы өз бастарына өздері тудырды деген түсінікті білдіретін.

Орта ғасырларда мәсіхшілердің қарызға ақша беруіне де, қарыз үшін өсім алуына да болмайтыны орныққан дәстүр еді. Яһудилер бұл шектеуден босатылған болатын, сондықтан қарызға ақша беру яһудилерге атқаруға рұқсат етілген кәсіптердің біріне айналды. Ротшильдтер әулеті сияқты яһуди банкирлері өздеріне қандай кәсіптерді атқаруға рұқсат етілетініне қатысты заңдық шектеулердің салдарынан ақша айырбастаушылар болды. Пий IX-қа Ватиканға қайта оралу үшін қаражат қажет болған кезде, енді Рим қаласын билемейтінінің күйзелісі оның ақша сұрап яһудилерге жүгінуге мәжбүр болуымен тіпті күшейе түсті.

Римнен қуылып шығарылғанға дейін IX Пий яһудилерге және шіркеудің яһудилерге қатынасына қатысты екі ұстанымның бірінде тұрғандай көрінген. Бұл екі ұстанымның бірі — яһудилердің басына не түссе де, олар жай ғана өздеріне лайық нәрсені алып жатыр деп сенгендер, ал екіншісі яһудилерге аздап болса да рақым көрсетуге бейім болғандар еді. IX Пий қуылып шығарылғаннан кейін Ватиканға қайтып оралғанда, жер аударылуына дейін кейде танытқан рақымы енді ешқашан қайта көрінбеді. Жер аударылуына дейін ол Рим қаласындағы геттоны жапқан еді, ал қайтып оралғаннан кейін геттоны қайтадан орнатып, өзінің қаржылық шығындарының орнын толтыру үшін яһудилерге салық сала бастады.

Папа Пий IX-тің оң қолы Гитлердің папасының атасы Маркантонио Пачелли еді. Ол папалықты қолдаған адвокаттардың ерекше бір тобына жататын заңгер болатын. Оның ұлы да сол артықшылықты заңгерлер табының қатарына енді, немересі де солай болды; ақырында сол немере Гитлердің папасына айналды. Кітап Эудженио Пачеллидің атасының, әкесінің тарихын, сондай-ақ оның жастық шағы мен білім алуын баяндап шыққаннан кейін, Пачеллидің папалық үшін қызметін бастаған кезде иеленген лауазымына тоқталады. Элитаға жататын папалық заңгерлер әулетінен шыққан адвокат ретінде, ол конкордаттар деп аталатын келісімшарттарға маманданған бір бөлімді басқаруға таңдап алынды. 1901 жылы Пачелли Папалық Мемлекеттік хатшылықтың кеңсесіне алынды.

Пачелли ұлттарға жіберілген елшіге айналды. Пайғамбарлық тұрғыдан алғанда, Пачелли жер патшаларының папалықпен жасаған азғындығын аяқтаған құқықтық байланыс нүктесіне айналды. 1903 жылы Пий X папа болып тәж киді. Сол бойда ол «релятивизм мен скептицизмді» тудырған «интеллектуалдық уға» қарсы шабуыл бастады. Пий X-тің «модернизмді» жоюға бағытталған әрекетін басқарған адам Пачеллимен бір кеңседе жұмыс істеген Умберто Бенини еді. Бенини бір жолы әлемдік деңгейдегі тарихшылардың бір

тобы туралы: олар, «тарих деген — үздіксіз, шарасыз түрде құсуға тырысудан басқа ештеңе емес деп қарайтын адамдар. Мұндай тектегі адамға бір ғана ем бар: инквизиция!» — деп мәлімдеген. Бениньидің көзқарасы бойынша, Француз төңкерісінен шыққан идеяларға қандай да бір ықылас білдірген тарихшы өлім жазасына кесілуге тиіс еді.

Ресми түрде Бениньи папалықтың насихат қызметін басқарды, бірақ бейресми түрде ол сондай-ақ оңтүстіктің патшасынан бастау алған «модернизмге» қандай да бір ілтипаты бар кез келген католиктерді анықтауға арналған құпия тыңшылық желіні де басқарды. Ақырында, 1910 жылы оның қызметі папалық қызметкерлерін Антимодернистік ант деп аталатын ант беруге міндеттеген нұсқаулықтың қабылдануына алып келді. Ол әлі де күшінде. Ватиканда қызмет ету үшін бүгін біз коммунистік идеялар деп атар едік, сол модернистік идеяларды жек көретініне ант беруің керек.

Кронвелл кітабының қысқаша аңдатпасында, форзацта былай делінген: «Ғасырдың алғашқы онжылдығында, Ватикандағы дарынды жас заңгер ретінде Пачелли бұрын-соңды болмаған папалық биліктің идеологиясын қалыптастыруға көмектесті; 1920-жылдары ол Германияда билік орнату үшін айла мен бопсалауды қолданды. 1933 жылы Гитлер оның келіссөз жүргізудегі мінсіз серіктесіне айналды да, католиктердің қоғамдық және саяси әрекеттен бас тартуының есесіне Католик Шіркеуіне діни және білім беру саласындағы артықшылықтар берген конкордат жасалды. Римнен таңылған саяси католицизмнің осы «ерікті» тақтан түсуі нацизмнің көтерілуін жеңілдетті.

1933 жылғы 14 шілдедегі министрлер кабинетінің отырысында Адольф Гитлер сол айдың өзінде Пачеллидің нацистермен жасасқан конкордаты Германияда «сенім кеңістігін ... халықаралық еврейлікке қарсы өрістеп келе жатқан күресте» қалыптастырды деген пікірін білдірді.

Корнуэллдің кітабы Пачеллидің Гитлердің билікке көтеріле алуына басты себепші болғаны туралы айғақтарды қабылдаудан бас тартқан католиктер тарапынан жақсы қабылданбады, өйткені Германияның халқының басым бөлігі католиктер еді. Пачелли 1933 жылдан бастап католик баспасының, католиктік жаңалық агенттіктерінің және католик мектептерінің Гитлердің ұстанған бағыты туралы қандай да бір пікір айтуына жол бермейтін келісім жасаған болатын. Кітапта кейін Екінші дүниежүзілік соғыс кезінде папа болған Пачеллидің айқын антисемиттік бейімділігі көрсетіледі. Кітапқа сүйеніп, өте сенімді тарихи дереккөздер негізінде кемінде үш жайтты анықтауға болады.

Біріншісі — Даниял кітабының он бірінші тарауында бейнеленген солтүстіктің патшасы мен оңтүстіктің патшасының арасындағы соғыс. Сол соғыстағы жауласушы күштер — атеизмге қарсы католицизм, Коммунизмге қарсы папа. Екінші жайт — Екінші дүниежүзілік соғыс кезінде папаның атеизмге қарсы өзінің сенімхат әскері ретінде нацизмді пайдаланғаны, дәл сол сияқты 1989 жылы КСРО-ның атеизміне қарсы өзінің сенімхат әскері ретінде жолдан тайған протестантизмді пайдаланғаны. Бұл кітап сондай-ақ Фатимадағы ғажайыптан туындаған шайтандық хабарлар арқылы бейнеленген ішкі және сыртқы пайғамбарлық құрылымды да айқындайды.

Даниялдың он бірінші тарауының он бірінші және он екінші аяттарында бейнеленген Рафиядағы шекаралық соғыс қазіргі таңда Украинада өрістеп жатқан шекаралық соғысты бейнелейді. Ежелгі соғыс ашық соғыс болды, ал екіншісі — екінші прокси соғыс, онда прокси әскерлер өлімге апаратын қақтығысқа тартылған. Рафия шекаралық соғыстың солтүстік патша мен оңтүстік патша арасындағы соғыс екенін айқындайды, бірақ пайғамбарлық жақында келетін жексенбілік заңға дейін Тирдің жезөкшесі ұмыт қалатынын, Езабелдің Самарияда екенін және Иродияның Иродтың туған күн кешін өткізіп жібергенін үйретеді. Қазіргі тарихтағы солтүстік патшаның рөліне қатысты сол үш куәгер оның сахна сыртында жіптерді тартып отырғанын көрсетеді. Ол ұмыт қалған кезде болып жатқан ашық соғыстар, прокси соғыстар және қырғи-қабақ соғыстар оның прокси әскерлері арқылы жүзеге асырылады.

Ресей — оңтүстіктің патшасы, әрі ол қазір Батыс әлемінің жаһанданушыларымен, ең алдымен Америка Құрама Штаттарындағы прогрессивті демократтар мен тек аты ғана республикашылдар — RINO (Republican In Name Only) республикашылдарымен қаржыландырылып отырған шекаралық соғысқа қатысуда. Даниял 11-тараудың қырқыншы аятында Америка Құрама Штаттары солтүстіктің патшасының жанама әскері ретінде бейнеленген кезде, оның екі пайғамбарлық сипаты — әскери қуат пен қаржылық күш. Америка Құрама Штаттары қазір Украинада 1989 жылы атқарған сол істі орындап жатыр: Папаға Ресейге қарсы көмектесуде; ал жерде Украинаны қорғап жатқан жанама әскер нацистік жақтастарға соншалық толы болғандықтан, мұны тіпті негізгі ағымдағы бұқаралық ақпарат құралдарының өзі де жоққа шығара алмайды. Рим қазір Ресейге қарсы соғысу үшін Екінші дүниежүзілік соғыс болған қызу соғыста да, 1989 жылы да пайдаланған сол жанама әскерлерді қолданып отыр. «Hitler's Pope, the Secret History of Pius XII» кітабын оқыңыз.

Бұл зерттеуді келесі мақалада жалғастырамыз.

«Сол сияқты, Құдай сүйікті Жоханға келер ғасырлардағы шіркеудің тарихын ашқалы тұрған кезде, оған «Адам Ұлына ұқсас Біреуді» шырағдандардың арасында жүріп келе жатқан түрде көрсету арқылы, Өз халқы үшін Құтқарушының ықыласы мен қамқорлығының кепілдігін берді; ал ол шырағдандар жеті шіркеуді бейнелейтін еді. Жоханға шіркеудің жердегі биліктермен болатын соңғы ұлы күрестері көрсетілген кезде, оған сондай-ақ адалдардың ақырғы жеңісі мен құтқарылуын да көруге рұқсат етілді. Ол шіркеудің аңмен және оның мүсінімен өлімге бастайтын қақтығысқа түскенін, әрі сол аңға табынудың өлім қаупімен күштеп таңылғанын көрді. Бірақ ол шайқастың түтіні мен азан-қазанынан арғы жаққа көз салып, Сион тауында Тоқтымен бірге тұрған бір топты көрді; олардың маңдайларында аңның таңбасының орнына «Әкесінің есімі жазылған» еді. Содан кейін ол «аңды, және оның мүсінін, және оның таңбасын, және оның есімінің санын жеңгендердің Құдайдың арфаларын ұстап, шыны теңіздің үстінде тұрғанын» көрді; олар Мұса мен Тоқтының әнін айтып тұрды.»

«Бұл тәлімдер біздің игілігіміз үшін берілген. Біз сенімімізді Құдайға берік арқау етуіміз керек, өйткені дәл алдымызда адам жандарын сынайтын уақыт тұр. Зәйтүн тауында Мәсіх Өзінің екінші келуінің алдында болатын үрейлі соттарды баян етті: “Сендер

соғыстар мен соғыс хабарларын естисіңдер”. “Ұлт ұлтқа қарсы, патшалық патшалыққа қарсы көтеріледі; және әр жерде ашаршылықтар, індеттер мен жер сілкіністері болады. Мұның бәрі — қасіреттердің басы”. Бұл пайғамбарлықтар Иерусалимнің күйреуі кезінде ішінара орындалғанымен, олардың неғұрлым тікелей қолданылуы ақырғы күндерге қатысты.»

«Біз ұлы да салтанатты оқиғалардың табалдырығында тұрмыз. Пайғамбарлық тез орындалып келеді. Жаратқан Ие есік алдында тұр. Көп ұзамай тірі жүргендердің бәрі үшін аса зор маңызға ие бір кезең біздің алдымызда ашылмақ. Өткендегі қайшылықтар қайта жанданады; жаңа қайшылықтар туады. Біздің дүниемізде жүзеге асатын көріністер әлі ешкімнің түсіне де кірген жоқ. Шайтан адамдық құралдар арқылы әрекет етіп жатыр. Конституцияны өзгертуге және жексенбіні сақтауды міндеттейтін заңды бекітуге күш салып жүргендер оның нәтижесі қандай боларын толық аңғармайды. Дағдарыс дәл алдымызда тұр.»

«Бірақ Құдайдың қызметшілері осы ұлы дағдарыста өздеріне сенбеулері керек. Ишаяға, Езекиелге және Жоханға берілген көріністерден біз көктің жерде болып жатқан оқиғалармен қаншалықты тығыз байланысты екенін және Оған адал болғандарға Құдайдың қамқорлығы қаншалықты зор екенін көреміз. Бұл дүние Басқарушысыз емес. Алда болатын оқиғалардың жоспары Жаратқан Иенің қолында. Көктің Ұлылығы Өз қауымының істерімен қатар, халықтардың тағдырын да Өз қарауында ұстап отыр». Testimonies, volume 5, 752, 753.